

UN NOU CONSULARIS TRIUM DACIARUM

DE

VASILE MOGA

Cu prilejul unor lucrări de tencuire a fațadei palatului Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia, în vara anului 1980, sub vechiul strat de mortar a apărut un monument epigrafic roman încastrat și astăzi în peretele estic al susnumitului edificiu. Având dimensiunile actuale de 125 × 45 cm, acesta cuprinde, pe latura vizibilă, o interesantă și în același timp importantă inscripție cu caracter votiv (cimp epigrafic 55 × 35 cm, înălțimea literelor : r. 1 : 7 cm ; r. 2—8 : 5 cm) cu următorul text :

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | pro salute | G(ai) C(. . .) Has(ta)e | co(n)s(ularis) trium | Da-
c(iarum) str(ator—sau atores) ei (us) | leg(ionis) XIII G(eminiae) | ag(ens sau entes) Pro | cu-
[l]o[l]leg(ato)¹.*

Ligaturi : T + E (Salute-rîndul 2), V + M (trium-rîndul 4).

Fig. 1. Inscripția de la Apulum.

Din lectura epigrafei reiese foarte limpede că ea semnaleză, pe lângă divinitatea supremă a pantheonului greco-roman, larg răspîndită la Apulum², două personalități din conducere.

¹ Dorim să mulțumim călduros și pe această cale profesorului I. I. Russu și colegului I. Piso pentru amabilele informații furnizate în vederea punerii în circulație a inscripției recent apărute.

² V. Moga, *Apulum*, 14, 1976, p. 119—130.

rea supremă a Daciei și anume un guvernator de rang consular — *consularis trium Daciarum* — și un legat al legiunii XIII Gemina din vremea acestuia, ambii necunoscuți pînă în prezent în fastele provinciei nord-danubiene. Ca și în cazul altor inscripții onorifice sau votive, și piesa de față a fost ridicată de un grup de subofițeri — *principales* — din rindul stratorilor, afectați corpului ofițerilor superiori ai legiunii XIII Gemina, guvernatorilor provinciei Dacia sau comandanților unității mixte, alcătuită din *pedites* și *equites singulares*, pentru a ne referi doar la Apulum, subofițeri însărcinați cu paza cailor și a grăjdurilor unităților militare romane.

Înainte de a comenta activitatea celor două personalități ce apar în textul inscripției și de a încerca să le precizăm misiunea din punct de vedere cronologic, am dori să semnalăm, în treacăt, câteva epigrafe întrucîtva identice, dedicate de *stratores* unor personaje din fruntea provinciilor Imperiului roman. Astfel, două inscripții descoperite la Mogontiacum (ILS, 3 138) și Hierosolyma-Palaestina (CIL, III, 6 641) apropiate cronologic au fost adresate unor legați imperiali, fie de către simpli stratori (*stratores eius*), fie de un *centurio strator*, considerați ca superiori în grad celor dintîi. Chiar și la Apulum, o inscripție ieșită la iveală în anul 1929, publicată de D. Radu³ și reinterpretată recent de Giovanna M. Forni⁴, cuprinde semnalarea unui *centurio strator*, T. Silius Crispinus, din legiunea XIII Gemina, ce dedică un altar lui *IOM* și unei importante personalități de la conducerea Daciei⁵. În sfîrșit, alți *stratores* ai unității cu garnizoana la Apulum, semnalăți aici, au fost Aurelius Mucianus (*strator consularis*, CIL, III, 7 786) și M. Ulpus Respectus, *veteranus* fost în serviciul activ *strator legionis XIII Geminæ Severianae* (ACMIT, 1929, p. 309).

Reîntorcîndu-ne la persoanele amintite în inscripția de care ne ocupăm remarcăm, așa cum am menționat și la început, că numele consularului Gaius C(...) Hasta nu apare nici în epigrafia provinciei și nici în cea a imperiului, așa încît semnalarea sa printre guvernatorii consulari ai Daciei este singulară. O incursiune în onomastica imperiului dovedește că cognomenul Hasta era destul de rar întîlnit. Din cîte cunoaștem la Roma apare numele Q. Ninnius Hasta fost, în vremea lui Domitian, *adiutor curatoris aquarum* (ILS, 8 682) și ulterior (el sau fiul) în anul 114 e.n., consul împreună cu P. Manilius Vopiscus, după cum reiese din alte trei inscripții italiene (ILS, 2 182, 5 918, a, 8 658, c). Dată fiind raritatea numelui nu putem preciza dacă între consulul Ninius Hasta și guvernatorul consular Gaius Hasta există vreo legătură de rudenie sau doar o simplă coincidență de nume, cum credem mai degrabă, deosebi exemplificată de inscripții.

Specificarea în cazul de față a importanței misiunii permite încadrarea legației lui Gaius Hasta după cea de-a doua jumătate a sec. II e.n., odată cu aplicarea măsurilor de reorganizare administrativă ale împăratului Marcus Aurelius, măsuri ce au afectat, cum bine se știe, și conducerea provinciei⁶.

În lista, desigur incompletă a consularilor Daciei⁷, care s-au perindat în fruntea acesteia în intervalul dintre primul guvernator consular M. Claudius Fronto (168—170 e.n.) și anonimul din vremea lui Severus Alexander, menționat la Micia de o inscripție cu referiri la refacerea băilor de către *coh. II Flavia Commagenorum* (ACMIT, 1930—1931, SE, 1, p. 35), urmează să fie inclus, de acum înainte, și Gaius Hasta. Încercarea de a-l fixa cronologic printre consularii celor trei Dacii este, însă, destul de dificilă, din lipsa unor dovezi complementare, concrete. Cu multă precauție, credem că prezența lui la Apulum ar putea data din timpul domniei lui Commodus, mai precis din ultimii ani ai acestuia. Cînd facem afirmația avem în vedere faptul că între ultimul consular atestat în timpul aceluiași împărat, respectiv L. Vespronius Candidus (CIL, III, 1 092), și primul guvernator de același rang sub Septimius Severus, Polus Terentianus (CIL, III, 1 374) există un interval de aproximativ un deceniu de cînd nu mai apare atestat nici un alt *consularis III Daciarum*. După toate probabilitățile unul dintre aceștia a fost tocmai Gaius Hasta.

Tot atît de greu de încadrat, de această dată, printre comandanții legiunii XIII Gemina este și misiunea legatului ce apare doar cu cognomenul Proculus. În legătură cu numele reamintim că era deja cunoscut, în persoana lui P. Calpurnius Proculus, menționat pe un altar apulens (CIL, III, 1007) unde se specifică natura legației sale: *legatus Auggustorum pro praetore*. Calpurnius Proculus este cunoscut printre guvernatorii Daciei Superior și comandanții legiunii

³ D. Radu, Apulum, 4, 1961, p. 99—100, nr. 3, fig. 3.

⁴ G.M. Forni, Apulum, 13, 1975, p. 659—666.

⁵ Reinterpretînd inscripția cercetătoarea italiană consideră că persoana căreia Silius Crispinus îi dedică monumentul ar fi fost L. Iulius Proculus, guvernator de rang pretorian al Daciei Superior, necunoscut după opinia sa(?).

⁶ Din bibliografia referitoare la această problemă cităm doar pe M. Macrea, ActaMN, 3, 1966, p. 121—150.

⁷ A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 37 sq; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 77 sq.

XIII Gemina din timpul domniei comune a lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (162—167 e.n.). Nici în acest caz nu întrevădem vreo legătură între guvernatorul Daciei Superior și noul comandant al legiunii XIII Gemina, Proculus, în numele căruia stratorii unității dedică monumentul pentru sănătatea lui Gaius Hasta.

Admițând ca probabilă misiunea lui Hasta sub Commodus, să urmărim acum care au fost comandanții legiunii XIII Gemina în acel moment. Până în prezent sînt cunoscuți, cu siguranță, M. Valerius Maximianus, comandant al legiunii în anul 182 e.n., C. Caerellius Sabinus între 183—185 e.n., și, în fine, Tib. Manilius Fuscus atestat, spre deosebire de primii, într-o singură inscripție (CIL, III, 1172) pusă la Apulum în onoarea împăratului Commodus de către veteranii legiunii XIII Gemina eliberați din serviciu militar în anul 191 e.n. Ceea ce ni se pare interesant de reținut este faptul că într-una din inscripțiile la care ne-am referit deja apare alt numele consularului, L. Vespronius Candidus, cît și legatul legiunii XIII Gemina care îi era subordonat, C. Caerellius Sabinus (CIL, III, 1092). Pornind de la exemplul citat anterior considerăm că legația lui Proculus în fruntea unității militare de la Apulum se plasează între anii 185 și 191 e.n., adică între cei doi comandanți ai legiunii XIII Gemina C. Caerellius Sabinus și Manilius Fuscus, cînd în fruntea Daciei se găsea Gaius Hasta.

Cu toate dificultățile unei încadrări cronologice mai riguroase, noua inscripție descoperită în interiorul castrului legiunii XIII Gemina, într-una din clădirile moderne care suprapun astăzi fortificația romană de la Apulum, aduce prin ineditul său contribuții la completarea listei personalităților aflate, temporar, la conducerea administrativă și militară a Daciei romane din etapa ulterioară ultimei reorganizări a teritoriilor nord-dunărene.

UN NOUVEAU CONSULARIS TRIUM DACIARUM

RÉSUMÉ

L'auteur présente une nouvelle inscription trouvée sur le territoire du centre urbain d'Apulum.

Le texte épigraphique, très important, mentionne deux personnages qui ont été en tête de la province nord-danubienne. C'est à dire un consularis III Daciarum (C. Hasta.) et aussi un legatus legionis XIII Geminae (... Proculus) inconnu jusqu'à présent dans les fastes de la Dacie romaine.

Les deux personnages ont conduit la Dacie et la XIIIe légion Gemina pendant les dernières années du règne de l'empereur Commodus, probablement entre 185 et 191 n.è.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. L'inscription d'Apulum.